

İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye

Ayşegül Zor^{1*}

Geliş tarihi: 26.12.2019
Kabul tarihi: 27.01.2020

Atıf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 7 **Sayfa:** 38-52
Yıl: 2020 **Dönem:** Yaz

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 16%
Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

¹Sakarya Üniversitesi, Türkiye,
aysezor27@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-8047-1683

* Sorumlu yazar

ÖZ

Ülkelerin ekonomik seviyelerinin yüksek olması, gelişmiş olarak nitelendirilebilmeleri için yeterli değildir. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyinin belirlenebilmesi için ekonomik unsurlarla birlikte sosyal ve kültürel unsurları da değerlendirmek gerekir. Birleşmiş Milletler, dünya ülkeleri bazında hesaplanan ve insanı, kalkınmanın merkezine koyan İnsani Gelişim Raporlarını yıllık olarak yayınlamaktadır. Bu kapsamda yayınlanan raporlar, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini görmelerine yardımcı olmuş ve ülkelere ileriye dönük olarak yol göstermişlerdir. Bu çalışmanın amacı, İnsani Gelişim Endeksi (İGE) kapsamında ve alt endeksleri bağlamında güncel verilerle Türkiye'nin durum analizini yapmaktır. Ayrıca 2019 İGE'de de vurgulanan insani gelişmede görülen eşitsizlikler de ele alınacaktır. Türkiye, insani gelişme performansı ile hızlı değişim gösteren ülkelerin başında yer almaktadır. Buna karşın ülke içerisinde insani gelişmede eşitsizliklerin olduğu görülmektedir. Erkekler ve kadınlar arasında özellikle eğitim süresi ve işgücüne katılım oranlarında önemli oranda farklar vardır. Çalışmanın bir diğer sonucu ise, insani gelişmede yaşanan bütün ilerlemelere rağmen ülkeler arasında insani gelişme söz konusu olduğunda büyük oranda farklar olmasıdır. İçinde bulunduğumuz yüzyıl gelişmelerin yanı sıra birçok yeni eşitsizliği de beraberinde getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsani Gelişme, İnsani Gelişim Endeksi, Türkiye, Eşitsizlikler

Human Development Index and Turkey

Ayşegül Zor^{1*}

First received: 26.12.2019
Accepted: 27.01.2020

Citation:
IBAD Journal of Social Sciences
Issue: 7 **Pages:** 38-52
Year: 2020 **Session:** Summer

This article was checked by *iThenticate*.
Similarity Index 16%

¹Sakarya University, Turkey,
aysezor27@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-8047-1683

* Corresponding Author

ABSTRACT

High economic levels of the countries are not enough to qualify them as developed. In order to determine the level of development of a country, it is necessary to evaluate the economic and social and cultural factors. The United Nations publishes annual Human Development Reports, which are calculated on a global basis and put people at the center of development. The reports published in this context helped the countries to see their development level and guided the countries forward. The purpose of this study, the Human Development Index (HDI) is to make the scope and sub-indices in the context of Turkey's status with the current data analysis. In addition, the inequalities in human development highlighted in the 2019 HDI will also be addressed. Turkey is located in one of the countries with rapidly changing human development performance. However, there are inequalities in human development within the country. There are significant differences between men and women, particularly in terms of education time and labor force participation rates. Another result of the study is that despite all the advances in human development, there are large differences between countries in terms of human development. The present century brings many new inequalities along with developments.

Keywords: Human Development ,Human Development Index, Turkey, Inequalities

GİRİŞ

Dünya, Endüstri Devrimi ile başlayan, ülkelerin sermaye birikimlerini arttırdıkları dönemde ekonomik büyümeye önem vermiş ve toplumun başarısını bunu dikkate alarak değerlendirmiştir. Endüstri Devrimi ve arkasından yaşanan dünya savaşları toplumların zor süreçlerden geçmesine neden olmuştur. Bu buhran ve karmaşıklık döneminden sonra ülkeler hızlı bir kalkınma dönemine girmişler ve bu süreçte ekonomik büyüme ve insani gelişme arasında bir fark gözetmemişlerdir. Bu sebeple gelişmişlik de ekonomik faktörler üzerinden değerlendirilmeye devam edilmiştir (Coşkun, Özgenç, & Güneş, 2015, s. 122-123). 1970’li yıllara gelindiğinde kalkınma ve gelişme kavramları üzerine yeniden düşünülmüştür. Bu yeni yaklaşımda insani gelişme değerlendirilirken, sosyal ve çevresel faktörler de etkili olmuştur. Ülkedeki gelir artışının yanı sıra yoksulluk, işsizlik ve bölgesel dengesizlikler gibi unsurlar da göz önünde bulundurulmuştur (Demir, 2006, s. 1).

1980’li yıllarda sadece gelir düzeyinin kalkınmayı tek başına sağlayamadığının farkına varılmıştır. Bu süreçten sonra ülkelerin kalkınmaya bakış açısı değişmiş, insani konular üzerine odaklanılmaya başlanmıştır. Gelişmenin sadece ekonomik değil, insani ve sosyal boyutlarının da olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda, İnsanı temel alan bir ekonomik model olabilir mi? sorusu gündeme gelmiştir. İnsanlar daha iyi koşullarda yaşayabilirler mi? Nitelikli eğitim ve sağlık hizmetlerinden eşit şekilde faydalanabilirler mi? İstedikleri koşullarda yaşayabilmek için kaynaklara erişip, yetkinliklerini kullanabilirler mi? Hayatlarını şekillendiren sosyal ve siyasi süreçlere aktif olarak katılabilirler mi? soruları, insanların imkânlardan faydalanmalarıyla ve potansiyellerini gerçekleştirmeleriyle ilgilidir. Ulusal gelir artışının olduğu ülkelerin çoğunda insani problemlerin çözülemediğinin görülmesi üzerine ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki ilişkinin daha iyi değerlendirilmesi gerektiği açığa çıkmıştır (Demir, 2006, s. 1). Gelir bir araç olarak görülmeli, insani gelişmede sosyal unsurlarla bir arada değerlendirilmelidir. Bir ülkenin ekonomik açıdan iyi durumda olması o ülkeyi gelişmiş ülkeler kategorisine koymak için yeterli olmamaktadır.

İnsani gelişme, 1990’lı yıllarda literatürde çok fazla kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle ülkelerin gelişmişliklerini ifade eden unsurlar da değişmiştir. İnsani kalkınma kavramı olarak ilk defa Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın (UNDP), İnsani Gelişme Raporu yayınlamasıyla tanınmaya başlamıştır (Çağlar, 2018, s. 10). 1990 yılından günümüze kadar sürekli olarak yayınlanan İnsani Gelişme Endeksi, insani gelişmeyi ölçmede en yaygın ölçüt haline gelmiştir. Gelişme konusunda farklılaşan bakış açısıyla birlikte UNDP’nin, kalkınmaya olan bakış açısı değişmiş, gelişme; ekonomik, sosyal ve çevresel faktörleri de içine alan kapsayıcı bir yaklaşımla değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu endeks, hem ülkelerin gelişmişlik seviyelerini görmelerine yardımcı olmuş hem de ülkeler arasında karşılaştırma yapılmasına imkân tanımıştır (Akçiçek, 2015, s. 4).

İnsani gelişmenin temel amacı, bireylere eşit fırsatlar sağlanması ve insanlar arasındaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması olmalıdır. Ancak günümüz koşulları değerlendirildiğinde, insani gelişmenin bazı boyutlarında boşluklar doldurulurken diğer yandan yeni eşitsizliklerin yeni boşluklar oluşturduğu görülmektedir. (UNDP, 2019 İnsani Gelişme Raporu’ndaki Ülkelerle İlgili Açıklama Notu :Türkiye, 2019b). Farklı ideolojik görüşlere sahip insanlar, gittikçe artan şekilde yaşadıkları ülkedeki eşitsizliğin azaltılması gerektiğini düşünmektedir. İnsani gelişmede yaşanan refah standardı, eğitim fırsatları eşitliği, sağlık imkânları, bilgi ve teknolojiye erişim gibi konularda yaşanan eşitsizlikler toplumları olumsuz etkilemekte, insanlar arasındaki uyuma ve insanların devlet yönetimine, kurumlara ve birbirlerine karşı güven duygusuna zarar vermektedir. Bu durum ülkeleri ekonomik yönden olumsuz etkilemekte ve bireylerin yaşamlarında potansiyellerini gerçekleştirmelerinin önünde engel oluşturmaktadır (UNDP, 2019a).

İnsani gelişme alanında sağlanan ilerlemelere rağmen insanların eşitsizliklere karşı duydukları rahatsızlıklar toplumlarda büyük tepkilere yol açmaktadır. İnsanların siyasi özgürlük talepleri, iş istihdamı, cinsiyet eşitsizliği gibi çeşitli durumlardan memnun olmamaları aynı anda birçok kişiyi sokağa dökmektedir. Ayrıca benzer sebepler günümüzde çeşitli sosyal medya platformlarında binlerce insanın bir başlık altında tepki göstermelerine neden olmaktadır. Bu durum bize günümüz dünyasında bir şeylerin yolunda gitmediğini göstermektedir (UNDP, 2019a). Günümüzde artık yaşam zenginliği; insanların nitelikli sağlık hizmetlerinden faydalanabilmeleri ve uzun bir ömür geçirebilmeleri, bilgi ve

teknolojik gelişmeler içinde potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri ve ortaya çıkabilecek olası krizlerle karşı dayanıklı olmalarını kapsamaktadır.

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde, birçok çalışmada insani gelişme kavramı temel alınarak, ülke bazında değerlendirme ve ülkeler arasında karşılaştırma yapıldığı görülmektedir. Örneğin; Gürses (2009), insani gelişimi Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde açıklamış, Türkiye'nin insani gelişmesini yıllar içerisinde ve uluslararası boyutta değerlendirmeyi amaçlamıştır. Akçiçek (2015), yayınlanan gelişme raporlarını ve 2014 İnsani Gelişme Endeksi Raporu'nu temel alarak Türkiye'nin durumuna ilişkin değerlendirme yapmayı amaçlamıştır. Ayrıca geliştirilen politikalar açısından önerilerde bulunmuştur. Tıraş ve Ağır (2018), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) üyelerini ve Türkiye'yi insani gelişme ve alt göstergeleri açısından incelemiştir, Şanlısoy (2019), Türk Cumhuriyetleri'nin insani gelişim düzeylerini değerlendirmiş, güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koymaya çalışmıştır. İnsani gelişmeyi konu edinen çalışmaların çoğunda, bir ülkenin gelişmişliği değerlendirilirken sadece ekonomik zenginliğe değil o ülkede yaşayan kişilerin yaşam zenginliğine de odaklanılması gerektiği ifade edilmiştir.

Türkiye, 1990 yılından beri söz konusu endekste yer almaktadır. Son yıllardaki İnsani Gelişme Raporları'na göre, Türkiye dengeli bir kalkınma süreci göstermiştir. Bu raporlar, Türkiye'nin mevcut durumunu görmesine imkan tanımıştır. Bu çalışmanın öncelikli amacı, 2019 İnsani Gelişme Endeksi kapsamında ve alt endeksleri bağlamında Türkiye'nin durumunu nicel verilerle yansıtmaya çalışmaktır. Bir diğer amacı ise söz konusu raporda bahsedilen ve artarak devam eden eşitsizlikleri ele almaktır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada, öncelikle insani gelişme kavramı, İnsani Gelişme Endeksi ve endeksin gelir, sağlık ve eğitim olan üç boyutu üzerinde durulmuştur. Sonraki kısımda 2019 İnsani Gelişme Endeksi'nde yer alan, yaygın bir şekilde devam etmekte olan eşitsizlikler ve bunların sebeplerine yer verilmiştir. Bu bölümü takip eden kısımda ise Türkiye'nin insani gelişmesi İGE ve EUİGE, CDGE, ve TCEE alt endeksleri çerçevesinde güncel verilerle ele alınmıştır.

Bu makalede literatür taramasına dayalı bir araştırma yapılmıştır. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 2019 İnsani Gelişme Raporu incelenmiştir. Yapılan değerlendirmeler güncel sayısal verilerle desteklenmektedir.

1. İnsani Gelişme Kavramı

İnsani gelişme, insanların kendi yaşamlarına, içerisinde buldukları imkânlarla odaklanan bir yaklaşımdır. Aynı zamanda kişilerin istedikleri alanlarda becerilerini geliştirebilmeleri ve dolayısıyla daha fazla fırsata sahip olmalarıyla ilgilidir (İNGEV, 2016). Bir ülkeyi dayanıklı kılan şey, o ülkenin sahip olduğu insani gelişme düzeyidir. Ülkedeki insanların, ekonomik gelişmelerden adaletli bir biçimde faydalanabilmesi, hayatlarını şekillendiren kararlar üzerinde söz hakkına sahip olması, temel kaynakların ve hizmetlerin herkes için erişilebilir ve sürdürülebilir olması o ülkenin dayanıklılığının göstergesidir (İNGEV, Esas Olan İnsani Gelişme, 2018). Önemli olan ulusların ekonomik zenginliklerinin insanlar için gelişme imkânı oluşturup oluşturmadığıdır (Gürses, 2009, s. 343).

Söz konusu kavram, UNDP tarafından yayımlanan İnsani Gelişme Endeksi Raporları çerçevesinde önem kazansa da (Yıldırım & Arpacıoğlu Özdemir, 2019, s. 1378), Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımı, insani gelişme kavramının temelini oluşturmuştur. Yapabilirlik, bir şeyi yapabilme imkânına sahip olmaktır. Sen'in bu yaklaşımına göre, insani gelişmenin temelini yapabilirliklerin genişletilmesi oluşturur. Bir toplumun başarısı, o toplumda bulunan insanların özgürlükleri ve yapabilirlikleri üzerinden ölçülmelidir. Sen, gelir seviyesinin düşük olmasıyla, bireylerin yapabilirlikleri arasında ilişki olduğunu kabul etmekte ve gelir, eğitim, sağlık alanlarının birbirleriyle olan ilişkilerinin analiz edilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir (aktaran Gürses, 2009, s. 341-342). Sen'in yaklaşımına göre, insani gelişme süreci bireylerin sağlıklı ve uzun bir hayat geçirmeleri, okuyup yazabilmeleri gibi bireyin yapabildikleri ve yapamadıklarını da gözetmektedir. Sen, imkânların ve fırsatların bireyler üzerindeki egemenliğinden, bireylerin imkânlar ve fırsatlar üzerindeki egemenliğine çevrilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır (aktaran Çağlar, 2018, s. 7). İnsani gelişme, bir ülkedeki insanların temel gereksinimlerini karşılama; daha kaliteli bir yaşam sürebilmeleri için imkân tanıma ve bu imkânları sürdürülebilir kılmak için gerekli yapıyı oluşturma ayrıca toplumdaki tüm bireylere potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri için koşulları sağlama kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Coşkun, Özgenç, & Güneş, 2015, s. 125). İnsani

gelişme kavramı, ekonomik ölçümlerin ötesine giderek, insani değişkenlerin gelişimini, özgürlük, eşitsizlik, yoksulluk gibi faktörleri ve insanın temel ihtiyaçlarına erişimini bir arada değerlendirmektedir. Bu doğrultuda gelişmede insanın rolüne odaklanmaktadır (Çağlar, 2018, s. 15).

İnsani gelişme çok boyutlu bir kavramdır. UNDP tarafından yayınlanan İnsani Gelişme Endeksinde üç temel unsur üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Bu üç temel değişken; uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgiye ulaşabilme ve nitelikli eğitim hizmetlerinden faydalanabilme ve kişinin dilediği hayat koşulları içerisinde yaşayabilmesi için kaynaklara ulaşabilmesidir (İNGEV, 2016). Gelir seviyesi, doğumda ve belli yaş aralıklarında beklenen yaşam süresi, okullaşma oranları ele alınarak ölçüm yapılan İGE ekonomik faktörlerin yanında eğitim ve sağlık standartlarını da ele alarak gelişmeyi insani açıdan değerlendirmeyi amaçlamaktadır (İNGEV, İnsani Gelişme Endeksi- İlçeler (İGE-2017) Tüketiciden İnsana Geçiş, 2018, s. 8).

İnsani gelişme, eşitsizliklerin önemini, nasıl meydana geldiklerini ve eşitsizliği azaltmak için neler yapılabileceğinin anlaşılması konusunda ve faaliyette bulunmayı destekleme konusunda bize yeni pencereler açmaktadır (UNDP, 2019 İnsani Gelişme Raporu : 21. Yüzyılda İnsani Gelişmedeki Eşitsizlikler, 2019a, s. 18). Eşitsizlik söz konusu olduğunda yapılan çalışmalar genellikle geçmişe veya bugüne odaklanmaktadır. Ancak her geçen gün değişen ve gelişen bir dünyada yaşadığımızı düşünürsek ilerleyen zamanlarda eşitsizliği hangi faktörlerin etkileyeceğini göz önünde bulundurmamız gerekir.

İnsani açıdan kalkınma, insanın yapabilirliklerinin genişletilmesi ve yaygınlaştırılması, seçeneklerinin artırılması, istediği alanlarda yetkinliğini artırmayı sağlayacak imkânları yaratabilmesi ve sonuç olarak insan yaşamının bütünüyle gelişmesini hedefleyen bir süreç olarak nitelendirilmektedir (Aydınlıgil, 2009). Özgürlükler, bireyin nitelikli eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşması ve sosyal ve politik alandaki hakları elde etmesiyle ilişkilidir. Söz konusu durum bu alanlarda yapılan düzenlemelere bağlıdır. İnsani gelişme, politika üreticiler tarafından sürdürülebilir kalkınmanın merkezi olarak kabul edilir (Şahin & Gökdemir, 2016, s. 4). Bu açıdan insani kalkınma yaklaşımı, gelişme hedeflerini yansıtan Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin sistemli olarak temelini sağlamıştır. Ayrıca 2030 Gündemi ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne de bilgi sağlayarak destek olmaktadır (UNDP, 2016 İnsani Gelişme Raporu: Herkes İçin İnsani Gelişme, 2016, s. 3).

2. İnsani Gelişme Endeksi ve Boyutları

İlk kez 1990'da Pakistanlı ekonomist ve politikacı Mahbub ul Haq ve ekibiyle beraber hazırlanan ve o zamandan beri düzenli olarak yayınlanan İnsani gelişme Raporlarının amacı, ulusal ve uluslararası düzeyde gelişme ve ilerleme planlarının merkezinde insanın olması gerektiğinin önemini belirtmektir. Günümüzde insani gelişme raporları, devletler, sivil toplum kuruluşları ve medya tarafından çeşitli amaçlarla geniş çaplı olarak kullanılmaktadır (Gürses, 2009, s. 341). İnsani Gelişme Endeksi, iktisadi ve sosyokültürel iyileşmeyi birlikte değerlendirerek gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeleri bir arada değerlendirme fırsatı sunmaktadır (Tıraş & Ağır, 2018, s. 22). Birçok ulusal ve uluslararası kuruluş tarafından benimsenen, UNDP tarafından sahiplenilen İnsani Gelişme Endeksi (İGE) uzun ve sağlıklı yaşam, okullaşma oranı, eğitim ve refah düzeyini ele alan bir ölçümdür. Endekste bir ülkenin ekonomik zenginliğinin, o ülkede yaşayan insanların hayat kalitesi üzerindeki etkileri sayısal ve istatistiksel olarak belirtilmektedir (İNGEV, 2016). UNDP, UNESCO, UIS ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlardan veriler elde edilerek değerlendirme yapılmaktadır (UNDPb, 2019).

Tablo 1. İGE Minimum – Maksimum Gösterge Değerleri

Boyutlar	Göstergeler	Minimum -Maksimum değerler
Sağlık	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	20- 83.4
Eğitim	Beklenen Okullaşma Yılı	0-18
	Ortalama Okullaşma Yılı	0-13.3
Gelir	GSMG (Kişi Başı -Satın alma gücü paritesi \$)	100- 84.478

Kaynak: UNDP,2016

Gelir, sağlık, eğitim göstergelerini geometrik ortalamaya göre hesaplayan İGE, her gösterge için farklı minimum ve maksimum değerleri temel alarak hesaplama yapmaktadır. Tablo 1’de de görüldüğü üzere bir bireyin doğumundan sonra yaşayacağı umulan süre minimum 20 yıl, maksimum 83.4 yıldır. Minimum ve maksimum değerler; gelir için 100- 84,478 \$, beklenen okullaşma için 0-18 yıl, ortalama okullaşma süresi için 0-13.3 yıldır.

Endekste yapılan hesaplamalar 0 ile 1 değerleri arasında yer almaktadır. 1 değerine yaklaşmak daha yüksek insani gelişimi ifade ederken, 0 değerine yaklaşılması düşük insani gelişmeyi ifade etmektedir. Elde edilen skorlara göre ülkeler dört farklı kategori oluşturmaktadır (Tıraş & Ağır, 2018, s. 26). Ülkeler, çok yüksek insan gelişme (0,800 ve üzeri), yüksek insani gelişme (0,700- 0,799), orta insani gelişme (0,550- 0,699), ve düşük insani gelişme (0,550 ve altı) olarak sınıflandırılmaktadır (Tıraş, Türkiye İçin İnsani Gelişmişlik Göstergeleri, 2019, s. 20). Endekste, 1990 yılında 130 ülke değerlendirilirken en son yayınlanan 2019 yılı İnsani Gelişme Endeksi’nde 189 ülke değerlendirilmeye alınmıştır (Demir, 2006, s. 5). 2019 İnsani gelişme Raporu, 189 ülke ve BM tarafından tanınan toprak içinde İnsani Gelişme Endeksi’ni, 150 ülke içerisinde Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksini, 166 ülke içerisinde Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksini, 162 ülke için Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksini ve 101 ülke içerisinde Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksini sunmaktadır (UNDPb, 2019). 1990’dan beri yayınlanan İnsani Gelişme Raporları, bir yandan gelişim sürecinde olan ülkelere mevcut durumunu gösterirken bir yandan da kalkınmaya giden yoldaki eksiklik ve problemlerin çözümüne yönelik yol göstermiştir. İnsani Gelişme Endeksi göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’nin dengeli bir kalkınma süreci gösterdiği görülmüştür (Uçan & Koçak, 2018, s. 56).

İGE, hesaplanırken refah standardı, sağlık standardı ve eğitim standardı olmak üzere üç temel değerlendirme ölçütü üzerinde durulmaktadır. Refah standardı insanların istedikleri hayat şartları içerisinde bulunmalarına yönelik kaynaklara erişime, sağlık standardı nitelikli sağlık hizmetlerine ulaşmaya ve eğitim standardı ise bilgiye ulaşmaya tekabül etmektedir (Demir, 2006, s. 4). Sağlıklı yaşam, doğumda beklenen yaşam süresiyle değerlendirilmektedir. Bilgi seviyesi, yetişkin (25yaş ve üstü) bireylerdeki eğitime devam etme süresiyle, eğitim okullaşma oranıyla ölçülmektedir. Refah standardı ise kişi başına düşen gelir miktarıyla ölçülmektedir (UNDP, 2019 İnsani Gelişme Raporu’ndaki Ülkelerle İlgili Açıklama Notu :Türkiye, 2019b).

Refah Standardı

Gelir, bireylerin içinde buldukları yaşam standartlarını iyileştirmek için gerekli olan kaynaklara erişimlerini ifade etmektedir (Tıraş & Ağır, 2018, s. 24). Satın alma gücü paritesine göre kişi başı GSMH ile hesaplanmaktadır (Tıraş, Türkiye İçin İnsani Gelişmişlik Göstergeleri, 2019, s. 18).

Eğitim Standardı

Eğitim, insanların bilgi üretme ve bilgiye ulaşma fırsatlarını etkileyen önemli bir faktördür (Tıraş & Ağır, 2018, s. 25). Eğitim alanında gerçekleşen gelişmeler ölçülürken ortalama okullaşma oranı ve beklenen okullaşma yılı verileri kullanılmaya başlanmıştır (Ünal, 2013, s. 278). Beklenen okullaşma yılı, okul çağına gelmiş bir çocuğun toplam eğitim yılını ifade ederken, ortalama okullaşma oranı toplumdaki 25 yaş ve üstü bireylerin yaşamları süresince aldıkları eğitim yıllarının ortalamasıdır (Tıraş & Ağır,

2018, s. 31-33). Bilgiyi önemseyen toplumlarda, eğitim düzeyi yüksek kişilerin etkisi ağırlık kazanmakta ve böylelikle söz konusu toplumlar ekonomik ve insani gelişmeyi bir arada gerçekleştirerek yüksek insani kalkınma düzeyinde yer almaktadır (Arı, 2018, s. 29).

Sağlık Standardı

Toplumun sağlık düzeyini nitelikli sağlık faaliyetlerine ulaşabilme, temiz suya erişim, iklim değişiklikleri gibi unsurlar etkilemektedir. Sağlık giderleri, bireylere düşen doktor sayısı ve yatak sayısı gibi veriler, sağlık hizmetlerinin niteliğini istatistiksel olarak ifade etmektedir. Toplumların tamamı, uzun ve sağlıklı bir hayatı amaçlamaktadır. Fakat sağlık; beslenme, barınma, ekonomi, çevre, eğitim gibi faktörlerle doğrudan ilişkilidir (Çağlar, 2018, s. 12-13). İnsani Gelişim Endeksi'nde sağlık alanında hesaplamalar yapılırken, uzun ve sağlıklı yaşamı kapsayan doğumda beklenen yaşam süresi temel alınmaktadır (Tıraş, Türkiye İçin İnsani Gelişmişlik Göstergeleri, 2019, s. 18). Beklenen yaşam süresi, toplumda sınıflar bazında ölçülmekte ve söz konusu toplumların insani gelişme seviyelerini göstermektedir (Çağlar, 2018, s. 13). Nitelikli sağlık hizmetlerinin herkes için ulaşılabilir olması ülkelerin insani gelişmişliğini etkileyen en önemli faktörlerden biridir.

İnsani Gelişme Endeksi kendi içerisinde çeşitli kısıtlar da bulundurmaktadır. Eşitsizliğin değerlendirilmesinde çeşitli yolların bulunması sebebiyle var olan standart ve uygulamalar gelişmişliğin değerlendirilmesine destek olma noktasında eksik kalmaktadır. Eşitsizlikleri ölçmek ve var olan eksikliği gidermek için yeni nesil ölçüm araçları gerekmektedir. İnsani gelişmenin, özgürlükler, haklar ve eşitsizlikleri de kapsayacak şekilde tam olarak anlaşılması için nüfusun tümünü değerlendirmek gerekir. Gelişmekte olan ülkelerin veri sistemlerinde boşlukların bulunması, verilerin kısıtlı olması ve yeterince şeffaflık olmayışı toplumların insani gelişmesinin ve insanlar arasındaki eşitsizliklerin tam anlamıyla anlaşılmasının önünde engeldir. Toplum görüşünü yansıtan ve şeffaf olan yeni metodolojik yaklaşımlarla insani gelişmeyi anlama noktasında ilerleme sağlamak mümkündür (UNDP, 2019, s. 14).

3. İnsani Gelişme ve Artan Eşitsizlikler

İnsani Gelişme Endeksi, her yıl dünyada insani gelişmeyi etkileyen bir konuya vurgu yaparak, rapor olarak yayınlanmaktadır (Akçiçek, 2015, s. 5). 2019 İGE Raporu'nun ana teması "Gelirin ötesinde, ortalamaların ötesinde, bugünün ötesinde: 21. yüzyılda insani gelişmedeki eşitsizlikler"dir. 2019 İnsani Gelişme Raporu'nda da bahsedilen eşitsizlikleri vurgulamak çalışmanın amaçlarından biridir. Bu başlık altında, bu amaç doğrultusunda, insani gelişmede yapılan iyileşmelere rağmen gittikçe artan eşitsizliklere ve nedenlerine değinilecektir.

Ülkelerin gelişmişliğinin göstergesi genellikle GSYİH kabul edilmiştir. Hakikaten de GSYİH gelire etki ederek kişilere sosyal ihtiyaçlarını karşılama imkânı sağlamış ve insani gelişme üzerinde etkili olmuştur. Ancak sosyal gelişmenin göstergesi olarak GSYİH'nin değerlendirilmesi 1960'lı yıllarla beraber çoğunlukla eleştirilen bir konu olmuştur. Gelirin ülkelerin insani refahını belirlemede tek başına bir ölçüt olamayacağının anlaşılması üzerine ülkelerin gelişmişliğinin ekonomik büyümenin ötesinde insani gelişme ölçütleriyle belirlenmesi gerektiği düşünülmüştür (Coşkun, Özgenç, & Güneş, 2015, s. 123). Eşitsizlik söz konusu olduğunda dikkate alınması gereken unsur gelir olarak düşünülmektedir. Ancak ekonominin ötesine geçerek insani gelişmedeki sağlık, eğitim, insan hakları gibi temel unsurların da hesaba katılması ve anlaşılması gerekir.

1990'lı yıllardan günümüze gelindiğinde, insani gelişme alanında; ortalama yaşam süresinde, bebek ölümlerinde, okullaşma oranlarında göz ardı edilemeyecek bir düzeye ulaşılmıştır (Mıhçı & Mıhçı, 2003, s. 28). Ancak uç noktadaki yoksunlukların giderilmesinde belli bir noktaya gelinmesine rağmen, insani gelişmedeki eşitsizlikler hala yaygındır. 21. yüzyılda gelişen yaşam koşullarıyla beraber birçok insan asgari yaşam şartlarının üstüne çıkmıştır. İnsani gelişim endeksi ortalama olarak dikkate değer bir gelişmeyi gösterse de insanlar arasındaki eşitsizlikler hala varlığını sürdürmekte, birçok insan yaşanan gelişmelerden aynı ölçüde faydalanamamakta ve geride kalmaktadır. Her yıl neredeyse 3 milyon çocuk beş yaşını göremeden ölmektedir. Düşük insani gelişme sahibi ülkeler ve çok yüksek insani gelişme sahibi ülkeler arasında yaşam süreleri, okullaşma oranları, teknolojiye erişim, sabit geniş bant üyeliği gibi konularda ciddi farklar vardır (UNDP, 2019a, s. 7)

Temel ihtiyaçlar yaklaşımı, insanların makul standartlarda yaşayabildikleri, fiziksel, sosyal ve psikolojik ortamların sağlanması gerektiği öne sürmektedir. Bu durum, gelişmenin öncelikli hedefi olmalıdır (Mıhçı & Mıhçı, 2003, s. 30). 21. yüzyılda yeni yetkinliklerin önem kazanmasıyla beraber yeni nesil eşitsizlikler ortaya çıkmıştır. Temel yetkinliklerdeki eşitsizliklerin birçok ülkede daralmasına rağmen üst seviyedeki yetkinliklerin arası açılmaktadır. Daralmanın sebebi düşük insani gelişme gösteren ülkelerdeki insanların üsttekilere göre daha hızlı gelişme göstermesidir. Ayrıca üst seviyedekilerin de daha fazla gidecek yerleri kalmamaktadır. Temel yetkinliklerde görülen daralmaya rağmen içinde bulunduğumuz yüzyıl insanları etkilemekte ve sağlık, yaşam süresi, teknoloji gibi birçok alanda limitleri zorlamaktadır. İmkanlardan faydalanma, bilgi ve teknoloji içerisinde işlevsel olarak var olma ve iklim kriziyle mücadele etme 21. yüzyılda ortaya çıkan olası eşitsizliklerdir (UNDP, 2019a, s. 10).

Tablo 2. Temel ve Gelişmiş Yetkinliklerde Eşitsizlikler

Gelişmişlik düzeyi	Sağlık		Eğitim		Teknolojiye Erişim	
	Doğumda beklenen yaşam süresi,2015 (yıl)	70 yaşında beklenen yaşam süresi,2015 (yıl)	İlköğretim eğitimi almış nüfus, 2017 (%)	Yükseköğretim eğitimi almış nüfus, 2017 (%)	Cep telefonu aboneliği, 2017 (100 kişi başına)	Sabit geniş bant aboneliği, 2017 (100 kişi başına)
Düşük İnsani Gelişme	59,4	9,8	42,3	3,2	67,0	0,8
Orta İnsani Gelişme	66,6	11,1	66,5	13,7	90,6	2,3
Yüksek İnsani gelişme	72,9	12,6	84,9	18,5	116,7	11,3
Çok Yüksek İnsani gelişme	78,4	14,6	93,5	28,6	131,6	28,3

Kaynak: UNDP,2019

Tablo 2’de hem temel yetkinlikler hem de gelişmiş yetkinliklerde farklar sayısal olarak belirtilmiştir. Verilen değerler incelendiğinde, dünyada temel yetkinliklerde yaşanan ilerlemelere rağmen düşük insani gelişme gösteren ülkeler ile çok yüksek insani gelişme gösteren ülkeler arasında sağlık, eğitim ve teknolojiye erişim gibi alanlarda önemli farklar olduğu görülmektedir. 2015 yılı verilerine göre, düşük insani gelişme gösteren ülkelerde doğumda bireyin yaşaması umulan süre 59 yılken, çok yüksek insani gelişme gösteren ülkelerde 78,4 yıldır. Ülkelerin içinde buldukları şartlar bireylerinin yaşam süresini etkilemektedir. 2017 verileriyle eğitim boyutuna bakıldığında, ilköğretimde eğitim almış nüfusta, ülkelerin gelişme düzeylerine göre ciddi bir yüzde farkı olduğu görülmektedir. Özellikle daha gelişmiş yetkinlikler için ortam sağlayan yükseköğretim eğitimi almış nüfus oranına bakıldığında ise düşük insani gelişme gösteren ülkelerde yüzde 3,2’lik bir orana yüksek insani gelişme gösteren ülkelerde 28,6’lık bir oranın karşılık geldiği görülmektedir. Teknolojiye erişimde, cep telefonu aboneliği ve sabit geniş bant aboneliği alanında da ülkeler arasında eşitsizlikler olduğu görülebilmektedir.

Geçmişten günümüze akıl almaz ilerlemelerle insan hayatının birçok alanını iyileştiren teknoloji, bir yandan da toplumlar arasında uzaklaşmaya sebep olmuş, gelişmiş olan ülkeleri geliştirmekte olan ülkelerden ayırmıştır. Teknoloji, toplumdaki her kesim tarafından erişilebilir olsa da ülkelerin teknolojik yetkinliklerini gerçekleştirmeleri arasında hala eşitsizlikler söz konusudur. Bu durum da insani gelişme üzerinde ciddi etkilere sahip olmaktadır (UNDP, 2019a, s. 20).

Hayat boyu çoğalan eşitsizlikler, genellikle derinlerdeki güç dengesizliklerini yansıtmaktadır. Eşitsizliklerin anlaşılması için insanların hayatına etki eden sosyal kurallar, politikalar ve kurumların

dikkate alınması gerekir. Eşitsizlikler, ebeveynlerin içerisinde buldukları sosyoekonomik koşullarla doğumdan önce başlayabilir. Bu eşitsizlikler hayat boyunca birbirleriyle etkileşim kurarak yetişkinliğe kadar büyüebilmekte ve bunun sonucunda ise yaşam boyunca dezavantajlı olma durumu ortaya çıkabilmektedir. Buna karşın kurum ve politikaların gelir fırsatları açısından hareketliliği desteklemesi, insani gelişmeyi artırmada önemli bir etkidir (UNDP, 2019 İnsani Gelişme Raporu : 21. Yüzyılda İnsani Gelişmedeki Eşitsizlikler, 2019a, s. 11).

İmtiyazlı grupların sistemi kendi tercihlerine göre biçimlendirmeleriyle oluşan güç dengesizlikleri kurumların işlevsizliğine ve bireylerin yönetime karşı güvensizlik duymasına yol açabilmektedir. Güç asimetrisinin politikada ve toplumdaki ilişkilerde belirleyici olması kişiler ya da gruplar arasındaki eşitsizlikleri arttırabilmektedir (UNDP, 2019 İnsani Gelişme Raporu : 21. Yüzyılda İnsani Gelişmedeki Eşitsizlikler, 2019a, s. 12).

4. İnsani Gelişmede Önemli Göstergeler ve Türkiye

İnsani kalkınma, insanların yapabilirliklerinin artırılması, ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim alanlarında yeteneklerinin geliştirilebilmesi için imkânlarla ulaşabildiği, insan yaşamının tümüyle iyileştirilmesini amaçlayan bir süreçtir (Şanlısoy, 2019, s. 1584). Bu doğrultudan hareketle bu başlık altında, 2019 İnsani Gelişme Raporu'na göre sayısal verilerle Türkiye'nin durum analizi yapılacak ve mevcut olan eşitsizlikleri değerlendirebilmek için alt endeksler olan TCEE, CDGE ve EUİGE endeksleri, güncel verilerle incelenecektir.

Temel alınan göstergeler ve hesaplama tekniklerinin değişmesi, Türkiye'nin gelişmişliğiyle ilgili önceki yıllara bakarak kapsamlı yorum yapmayı zorlaştırmıştır (Akççek, 2015, s. 8). Fakat en güncel endeks raporuna bakıldığında Türkiye'nin yıllar içerisinde sürekli olarak gelişme gösterdiği görülmektedir. Türkiye ilk kez 2009 yılında orta insani gelişme düzeyinden yüksek insani gelişme düzeyine çıkmıştır (Akççek, 2015, s. 9). 2019 yılında ise insani gelişmişlik puanı 0,806'ya yükselerek, 1990'dan beri yüzde 39,4'lük artışla ilk defa "çok yüksek insani gelişme" gösteren ülkeler kategorisine girmiştir. Ülkeler arasındaki insani gelişme düzeylerinin ölçülmesi 1990 yılında başlamıştır ve günümüze kadar devam etmiştir. Yapılan bu ölçümlerde, 1990-2018 yılları arasında Türkiye'de doğumda beklenen yaşam süresi 13.2 yıl, ortalama öğrenim süresi 3.1 yıl, beklenen öğrenim süresi 7,5 yıl artmıştır. Ayrıca kişi başına düşen milli gelir oranı da neredeyse yüzde 122,1'lik oranda bir artış göstermiştir (UNDPb, 2019).

Türkiye, 0,806 değeriyle ülkeler arasında 59'uncu olmuştur. Yapılan değerlendirmelerde, çok yüksek insani gelişme göstererek; 0,954 puanla Norveç birinci sırada, 0,946 puanla İsviçre ikinci sırada, 0,942 puanla İrlanda üçüncü sırada yer almaktadır. Nijer (0,377), Çad (0,401), Mali (0,427) gibi ülkeler ise düşük insani gelişme gösteren ülkeler arasında yer almaktadır. (UNDP, 2019a). Her ne kadar insani gelişme alanında sürekli ilerlemeden ve iyileştirilmeden bahsedilse de, ülkelerin puan değerleri ve gelişmişlik düzeyleri, içerisinde bulunduğumuz yüzyıl içerisinde eşitsizliklerin boyutunu göstermektedir. Ayrıca bilgi ve teknolojik alanda yaşanan ilerlemeler ve iklimde yaşanan değişmelerle ülkeler arasında eşitsizlikler artarak devam etmektedir.

Eşitsizlik söz konusu olduğunda insani gelişme, insanı temel alan bir yaklaşıma sahiptir. Bu durum insanların yaşamları boyunca özgür olma ve istediklerini yapma konusuyla ilgilidir (UNDP, 2019a). İGE'yi oluşturan eğitim, sağlık ve gelir göstergeleri, insani gelişmenin önemli bir boyutunu ölçmekle birlikte, gelişmeyi bütünüyle ölçme konusunda sınırlıdır (Mıhçı & Mıhçı, 2003, s. 32). İnsani Gelişme Endeksi, kalkınmayı bütünüyle hesaplamada yetersiz kalmakta ve gelir eşitsizlikleri, cinsiyet eşitsizlikleri gibi konularda yeterli bilgi sağlayamamaktadır. Var olan eksiklikleri gidermek için UNDP, eşitsizlikleri daha kapsamlı bir şekilde ölçen TCEE, CDGE, EUİGE gibi endeksleri İnsani Gelişme Raporu'na dâhil etmiştir (Şanlısoy, 2019, s. 1583).

4.1. Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (EUİGE)

Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişim Endeksi, gelir ve tüketim verileri ile uluslararası standartlarda düzenlenmiş ve ulus düzeyinde uygulanan anketleri içeren eğitim süresini temel almaktadır. Söz konusu endeks, ekonomi, eğitim ve sağlık alanındaki başarıların ülkedeki insanlara nasıl dağıtıldığını hesaplamaktadır. EUİGE, insanlar arasındaki eşitsizliklerin ve bunların olumsuz etkilerinin görülmesi açısından devletler için yol gösterici olmaktadır (Ünal, 2013, s. 285-286). İlk defa 2010 yılında

kullanılan EUİGE 'de eşitsizlikler göz önünde bulundurulmaktadır. 150 ülkenin değerlendirildiği bu endekste hesaplama yapılırken, İnsani Gelişme Endeksinin ortalama değerinden eşitsizlikler çıkarılarak bir hesaplama yapılır. (UNDP, 2019 İnsani Gelişme Raporu'ndaki Ülkelerle İlgili Açıklama Notu :Türkiye, 2019b).

Tablo 3. Türkiye'nin Eşitsizliğe Uyarlanmış İGE Değerleri - 2018

EUİGE değeri	Toplam Kayıp (%)	İnsani eşitsizlik katsayısı (%)	Doğuşta beklenen yaşam süresindeki eşitsizlik (%)	Eğitimde eşitsizlik (%)	Gelir eşitsizliği (%)
0,675	16,2	16,1	9,0	16,5	22,6

Kaynak: UNDP,2019

EUİGE, bireylerin kazanımlarının dağılımını ölçmektedir. Eşitsizlik söz konusu değilse EUİGE değeri İGE değerine eşittir. Eşitsizliklerin artmasıyla EUİGE değeri İGE değerinin altına düşmektedir. İki değer arasında fark attıkça insani gelişme alanındaki kayıp o kadar artmaktadır. Tablo 3'te görüldüğü üzere 16,2'lik bir kayıpla Türkiye'nin EUİGE değeri 0,675'e düşmektedir. Tablo verilerine bakıldığında beklenen yaşam süresi ve eğitim alanlarında bireyler arasında eşitsizlikler olduğu görülmektedir.

Gelir söz konusu olduğunda yüzde 22,6'lık bir kayıp görülmektedir. Bu alanda yapılan iyileştirmeler, en hassas olan orta sınıftan başlanarak geliştirilebilir. Burada alan hem yukarıya doğru hem de aşağıya doğru genişletilmelidir. Gelişmiş ülkelerde politikalara orta sınıfları da dâhil ederek geniş bir fayda alanı oluşturulabilir, sağlıklı ve eğitim gibi alanlarda nitelikli hizmete erişim konusunda geride kaldıklarını düşünen orta kesim için sosyal politikalar sağlanabilir (UNDP, 2019a, s. 17).

4.2. Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (CDGE)

2014 yılında, İnsani Gelişme Endeksi Raporu'nda kadınların insani gelişim değerlerinin erkeklerin insani gelişim değerlerine oranlanmasıyla hesaplama yapılan CDGE tanıtılmıştır. 166 ülke için ölçüm yapılan bu endekste sağlık, eğitim ve ekonomi alanlarında kadın ve erkeklerin insani gelişim değerleri karşılaştırılmaktadır. Kadın İGE değeri 0,771 iken, erkek İGE değeri 0,834 olarak hesaplanmış ve CDGE değeri 0,924 olarak belirtilmiştir (UNDP, 2019 İnsani Gelişme Raporu'ndaki Ülkelerle İlgili Açıklama Notu: Türkiye, 2019b). Tablo 4' te de verilen değerlere bakıldığında, kadın ve erkekler arasında beklenen yaşam süresi ve öğrenim süresi, ortalama öğrenim süreleri, kişi başına düşen gelir miktarlarının aynı oranda olmadığı görülmektedir.

Tablo 4. Türkiye'nin CDGE Değerleri -2018

K-E oranı	İGE değerleri		Doğuşta beklenen yaşam süresi		Beklenen öğrenim süresi		Ortalama öğrenim süresi		Kişi başına düşen GSMH	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
CDGE değeri										
0,924	0,771	0,834	80,3	74,4	15,9	16,9	6,9	8,4	15,921	34,137

Kaynak: UNDP,2019

Gelir, eşitsizliğin bir boyutu olarak ele alınabilir. Bir ülkede yaşanan gelir eşitsizlikleri, toplumda huzursuzluğu arttırabilmektedir (Şanlısoy, 2019, s. 1585). Kadın ve erkekler arasında kişi başına düşen gelir miktarı aynı değildir. Kadınların ulusal gelirden edindikleri pay erkeklerle kıyaslandığında çok daha azdır. Bu durum TCEE'de de ölçülen kadın ve erkeklerin işgücüne katılım oranlarıyla ilişkilendirilebilir. Kadınların çalışma hayatında erkeklerle aynı fırsatlara sahip olmamaları gelir düzeylerine de etki

etmektedir. Sağlık boyutu kapsamında, doğuşta beklenen yaşam süresi kadınlarda 80,3 yıl iken, erkeklerde 74,4 yıldır. Kadınların erkeklere göre daha avantajlı oldukları görülmektedir. Eğitim boyutu ele alındığında, Türkiye’de, beklenen öğrenim süresi, kadınlarda 15,9 yıl iken, erkeklerde 16,9 yıldır. Ortalama öğrenim süresi ise kadınlarda 6,9 yıl, erkeklerde 8,4 yıldır. Bu değerlere göre eğitim sözü konusu olduğunda kadın ve erkekler arasında eşitsizlik olduğu görülmektedir. Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi’nin verilerine göre, Türkiye’de erkeklerin insani gelişme düzeyi kadınların insani gelişme düzeyine göre daha yüksektir. Kadın erkek arasında eşitliğin sağlanabilmesi için en önemli politika aracı eğitimidir. Eğitimde cinsiyetlere eşit fırsatların sağlanmasıyla kadınlar nitelikli işlerde çalışabilmekte, sosyal ve siyasi hayatta istedikleri konumlara gelebilmektedirler. Bu da toplumun refahı ve geleceği için oldukça önemlidir.

4.3. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (TCEE)

Toplumsal cinsiyet, kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkların ve onların sosyal hayatlarındaki rollerinin toplumsal yapıda ne şekilde inşa edildiğine vurgu yapmaktadır. Kurgulanan roller kadınlar ve erkekler arasında çeşitli eşitsizlikler ortaya çıkarmaktadır (Ridgeway’dan aktaran Yıldırım & Arpacıoğlu Özdemir, 2019, s. 1385). Eşitsizlikleri cinsiyet temelinde ele alan TCEE, 2010 İnsani Gelişme Endeksi’nde tanıtılmıştır. Bu endekste, üreme sağlığı, kadının güçlendirilmesi ve ekonomik faaliyetler temel alınarak ölçüm yapılmaktadır. TCEE’de kadın ve erkeklerin başarıları arasındaki asimetrikler, insani gelişmenin önünde engel olarak görülmektedir. Türkiye, 0,305’lik TCEE değeri ile 162 ülke arasından 66. Sırada yer almıştır (UNDP, 2019 İnsani Gelişme Raporu’ndaki Ülkelerle İlgili Açıklama Notu: Türkiye, 2019b).

Tablo 5. Türkiye TCEE Değerleri- 2018

TCEE değeri	TCEE sıralaması	Anne ölüm oranı	Ergen doğurganlık oranı	Kadın parlamenter oranı (%)	En az orta öğrenim görmüş nüfusun oranı		İşgücü katılım oranı (%)	
					Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
0,305	66	16,0	26,6	17,4	44,3	66,0	33,5	72,6

Kaynak: UNDP,2019, Anne ölüm oranı her 100.000 canlı doğumdaki anne ölüm sayısı ve ergen doğurganlık oranı 15-19 yaşları arasındaki her 1000 kadının yaptığı doğum sayısı ile ifade edilmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi’nde, üreme sağlığı, güçlendirme ve işgücü piyasası boyutlarında, tablo 5’te belirtilen beş farklı gösterge ile hesaplama yapılmaktadır. Endeks 0 ile 1 değerleri arasında yer almaktadır. 0 değeri kadın-erkek eşitliğini ifade ederken, 1 değerine yaklaştıkça cinsiyetler arasındaki eşitsizliklerin seviyesi artmaktadır (Yıldırım & Arpacıoğlu Özdemir, 2019, s. 1385). Sağlık boyutu, anne ölüm oranıyla ve ergenlikte doğum oranıyla ölçülmektedir. Güçlendirme boyutunda, kadın parlamenter oranına ve en az orta öğrenim görmüş nüfusun oranına bakılarak değerlendirme yapılmaktadır. Gelir boyutunda ise, kadın ve erkeklerin işgücü katılım oranlarına bakılarak hesaplama yapılmaktadır. 2018 yılı verilerine göre en az orta öğrenim görmüş nüfus kadınlarda yüzde 44,3’ken erkeklerde bu oran 66,0’dır. Eğitim konusunda kadınlar ve erkekler arasında ciddi boyutta fark bulunmaktadır. Çalışma hayatına katılım oranına bakıldığında ise farkın daha fazla olduğu, erkeklerin yüzde 72,6’sının, kadınların ise yüzde 33,5’inin işgücüne katıldıkları görülmektedir.

Verilen sayısal ifadeler dikkate alındığında, kadınların erkeklere göre eğitim, politika ve çalışma hayatlarının iyileştirilmeye ihtiyaçları olduğu anlaşılmaktadır. Kadınlar ve erkekler arasında eğitim ve işgücü katılım oranları arasında önemi farklar vardır. Bu durum insani gelişmede kayıp olarak görülmektedir (Yıldırım & Eker, 2018, s. 511).

Sosyal normlar toplum içerisinde ayrıştırmaya yol açabilmekte ve bu durumun sonucunda ise ayrımcılık oluşabilmektedir. Politikalar ve kanunlar kişilere eşit haklar verse bile son sözü söyleyen sosyal-kültürel normlar olabilmektedir. Raporunda bahsedilen toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda da kültürel kuralların

etkili olduğu görülebilmektedir (UNDP, 2019 İnsani Gelişme Raporu: 21. Yüzyılda İnsani Gelişmedeki Eşitsizlikler, 2019a, s. 17). Yaşamları boyunca sistematik olarak dezavantajlı gruplar içerisinde bulunan en büyük grup kadınlardır. İnsani gelişmede en büyük güçlüklerden biri kadın ve erkeklerin evde ve kamusal alanda güçlerini eşit bir şekilde kullanamamalarıdır. Kadınlar ev sınırları içerisinde erkeklere göre daha fazla iş yükü altındadır. Buna karşın iş yaşamında, sosyal hayatta ve siyasette, haklar ve güçlerin kullanımı söz konusu olduğunda genellikle üst seviyede farklılıklar görülmektedir. Toplum tarafından belirlenen, kural olarak yerleşmiş ve benimsenmiş kültürel normlar çoğunlukla cinsiyetler arasındaki eşitsizliği beslemektedir (UNDP, 2019a, s. 13).

4.4. Ülkelerin Değerlendirmesi

Tablo 6’da ülkelerin İGE, EUİGE, CDGE VE TCEE endeksleri bağlamında aldıkları puanlar verilmiştir. Türkiye’nin insani gelişmesinin daha iyi anlaşılabilmesi için ülkeler arasında karşılaştırma yapmak yararlı olacaktır. Farklı gelişme düzeylerinde olan ülkelerin gösterge değerleri verilmiştir. Değerlere bakıldığında Norveç, İsviçre, İrlanda ve Almanya’nın çok yüksek insani gelişme göstererek ilk dört sırada yer aldıkları görülmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye sıralamaya giren 189 ülke arasında 59. sırada yer almaktadır.

Tablo 6. Türkiye ve Bazı Ülkelerin Endeks Sıralamaları

Ülkeler	Sıralama	İGE değeri	EUİGE değeri	CDGE değeri	TCEE değeri
Norveç	1	0,954	0,889	0,990	0,044
İsviçre	2	0,946	0,882	0,963	0,037
İrlanda	3	0,942	0,865	0,975	0,093
Almanya	4	0,939	0,861	0,968	0,084
Hollanda	10	0,933	0,870	0,967	0,041
Finlandiya	12	0,925	0,876	0,990	0,050
Kanada	13	0,922	0,841	0,989	0,083
ABD	15	0,920	0,797	0,991	0,182
Fransa	26	0,891	0,809	0,984	0,051
Türkiye	59	0,806	0,675	0,924	0,305
Çin	85	0,758	0,636	0,961	0,163
Tunus	91	0,739	0,585	0,899	0,300
Kırgızistan	122	0,674	0,610	0,959	0,381
Hindistan	129	0,647	0,477	0,829	0,501
Pakistan	152	0,560	0,386	0,747	0,547
Nijerya	158	0,534	0,349	0,868	..
Yemen	177	0,463	0,316	0,458	0,834
Mali	184	0,427	0,294	0,807	0,676

Kaynak: UNDP,2019

Seçilmiş ülkelerin endeks sıralamalarının yer aldığı tabloda gelişmişlik düzeyleri incelendiğinde; Çin 0,758 değeri, Tunus ise 0,739 değeri ile yüksek insani gelişmişlik seviyesinde yer almaktadırlar. Kırgızistan (0,674), Hindistan (0,647) ve Pakistan (0,560) ise orta insani gelişme düzeyinde yer almaktadır. Nijerya (0,534), Yemen (0,463) ve Mali (0,427) ise düşük insani gelişme gösteren ülkeler arasındadır. İGE değeriyle EUİGE değeri arasındaki fark açıldıkça insani gelişmede yaşanan kayıp da artmaktadır. Seçilen ülkelerin EUİGE değerlerine bakıldığında, gelişmişlik seviyeleri azaldıkça ülkelerdeki EUİGE değerlerinin de azaldığı görülmektedir. EUİGE değerlerine bakılarak özellikle orta ve ortanın altındaki düzeylerde gelişme gösteren ülkelerin eğitim, ekonomi ve sağlık alanlarındaki kazanımlarının insanlara eşit olarak dağıtılmadığı yorumu yapılabilir. Bu durum bireyler arasında var olan eşitsizlik düzeylerinin daha fazla artmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla hem ülke içerisinde gelişme açısından gerileme yaşanmakta hem de ülkeler arasında dengesizlikler oluşmaktadır. Türkiye’yi diğer çok yüksek gelişme gösteren ülkelerle kıyasladığımızda, İGE değeri ile EUİGE değeri arasında

fark dikkat çekmektedir. Bu da ülkedeki insanlar arasında eğitim, sağlık, ekonomi gibi alanlarda eşitsizliklerin düzeyini göstermektedir. Türkiye'nin TCEE değeri de diğer çok yüksek gelişme gösteren ülkelerle kıyaslandığında göze çarpmaktadır. 0,305 değeri, cinsiyetler arasında eşitsizlik oranlarının fazla olduğunu göstermektedir. Ülkelerin CDGE ve TCEE değerlerine bakıldığında çok yüksek düzeyde gelişmişlik gösteren ülkelerle düşük gelişmiş gösteren ülkeler arasında ciddi boyutta farklar görülmektedir. TCEE'de endeks puanı arttıkça, erkekler ve kadınlar arasında eşitsizlikler artmakta, kadınlar fırsatlardan daha az yararlanmaktadır. Dünyada toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin en çok görüldüğü yerler, kadınların ekonomik, sosyal, politik hayata katılma düzeylerinin az olduğu ülkelerdir (Şanlısoy, 2019, s. 1586).

Tabloya göre, iki uçta yer alan ülkeleri karşılaştırsak, Norveç'in İGE değeri 0,954 iken, 189 ülke içerisinde 184. sırada olan Mali'nin 0,427'dir. İki ülke arasında cinsiyetler temelinde eşitsizlik değerlerine baktığımızda Norveç'in değeri 0,044 iken, Mali'nin değeri 0,676'dır. İki ülke arasındaki sayısal farklar insani gelişmede ülkeler arasındaki uçurumları göstermektedir. Her ne kadar dünyadaki insanların temel yoksunluklarını giderme konusunda ilerleme kaydedilse de tabloya baktığımızda uçlarda yer alan ülkeler arasında insani kalkınma açısından ileri düzeyde eşitsizlikler olduğunu görmekteyiz. İnsani gelişme yaklaşımı, insanların yeteneklerini en iyi şekilde geliştirebilmeleri ve geliştirdikleri bu yetenekleri sosyal, siyasi, ekonomik ve çevresel alanlarda kullanabildikleri bir bakış açısını ifade etmektedir. İnsanlar arasında yaşanan eşitsizlikler, toplumda yaşayan insanların potansiyellerinin önünde engel oluşturmaktadır. Toplumlar ve ülkeler farklı sebeplerle dezavantajlı durumlarda kalabilmektedirler. Ülkeler baz alındığında dünyada, toplumlar baz alındığında ülkelerde; etnik köken, coğrafi konum, iklim şartları, siyasi politikalar gibi faktörler var olan eşitsizlikleri derinleştirmekte ve geleceğimizi şekillendirecek yeni eşitsizliklerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

SONUÇ

1990 yılından bu yana yayınlanan İnsani Gelişme Raporları sayesinde, ülkelerin insani gelişmişlik düzeylerini değerlendirmek mümkün olmuştur. Bu çalışmada, 2019 yılı İnsani Gelişme Endeksi ve alt endeks verileri incelenerek, Türkiye'deki eğitim, sağlık, gelir alanlarındaki eşitsizlikler güncel verilerle değerlendirilmiştir. Ayrıca insani gelişmede eşitsizlikler konusu, ülke bazında ve ülkeler arasında ele alınmıştır. Bu doğrultuda, insani kalkınma alanında gerçekleşen bütün gelişmelere rağmen var olan eşitsizlikler vurgulanmıştır.

2019 İGE 'nin ana konusu da eşitsizliklerdir. 21. yüzyılda yaşanan gelişmelerle beraber insanlar arasında yeni nesil yetkinlikler ve yeni nesil eşitsizlikler ortaya çıkmaktadır. Günümüzde insanlar arasında temel yetkinliklerde makas kapanmakla birlikte, gelişmiş yetkinliklerde makas açılmaktadır. İçinde bulunduğumuz yüzyıl farklılaşan koşullarıyla birçok eşitsizliği beraberinde getirmiştir. Ulus düzeyinde ülke içerisindeki insanlar eşit fırsatlardan yararlanamamakta, ulusal düzeyde ise ülkeler, dünyadaki gelişmelerden yararlanamamaktadırlar. Gelişme seviyesi düşük ülkelerle çok yüksek ülkeler arasında bir karşılaştırma yapıldığında, doğuştan beklenen yaşam süreleri arasında 19 yıl, yükseköğretim eğitimi almış nüfus oranları arasında 25,4 yıl fark olduğu görülmektedir. Sabit geniş bant aboneliği düşük gelişme gösteren ülkelerde 100 kişide 0,8 iken, çok yüksek gelişme gösteren ülkelerde 28,3'tür. Bu sayısal ifadeler ülkeler arasında var olan uçurumları göstermektedir. Var olan güç dengesizlikleri dezavantajlı durumda bulunan insanları, grupları, toplumları daha çok alt seviyeye çekmektedir.

Çalışmanın son bölümünde, Türkiye'nin insani gelişmesi güncel verilerle ele alınmıştır. Türkiye, hesaplama giren 189 ülke içerisinde 0,806'lık bir puanla yüksek gelişme düzeyinden, çok yüksek gelişme düzeyine yükselmiştir. Türkiye'de doğumda beklenen yaşam süresi, beklenen öğrenim süresi, ortalama öğrenim süresi ve kişi başına düşen gelir oranlarında artış görülmüştür. Türkiye'nin insani gelişim alanında gösterdiği ilerlemeyi daha iyi anlayabilmek için alt endeksler olan EUİGE, CDGE, TCEE endeksleri incelenmiştir. Buna göre, Türkiye'nin eşitsizliğe uyarlanmış endeks değerine bakıldığında, yüzde 16,2'lik bir kayıpla endeks değerinin 0,675'e düştüğü görülmektedir. Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi verilerine göre Türkiye'de kadın gelişmişlik değeri 0,777 iken, erkek gelişme değeri 0,834'tür. Endeksin göstergelerine bakıldığında kadınlarla erkekler arasında beklenen-ortalama öğrenim süreleri ve kişi başına düşen gelir miktarlarının aynı olmadığı görülmektedir. Kişi başına düşen gelir miktarı kadınlarda 15,921 iken, erkeklerde 34,137'dir. Eşitsizlikleri cinsiyet temelinde ele alan TCEE'de ise en az orta öğrenim görmüş nüfus kadınlarda yüzde 44,3 iken, erkeklerde yüzde 66,0'dır.

İşgücüne katılım göstergesine bakıldığında ise erkeklerin yüzde 72,6'sının kadınların yüzde 33,5'inin çalışma hayatında aktif olduğu görülmektedir. Erkekler ve kadınlar arasında özellikle eğitim fırsatlarına ulaşma ve işgücüne katılıma oranlarında ciddi boyutta farklar olduğu açıktır.

Türkiye'nin gelişmesi yıllardan beri sürekli artarak devam etmiştir ancak endeks sonuçlarına göre ülke içerisinde insani gelişmede eşitsizliklerin olduğu görülmektedir. Ayrıca eğitim, işgücüne katılım, siyasi hayatta aktif olma gibi alanlarda kadın ve erkekler arasında eşitliği sağlama açısından aynı başarı görülememektedir. Sonuç olarak Türkiye, insani gelişme alanında kayda değer bir başarı gösterse de bu başarının yeterli olmadığı açıktır. Türkiye'nin insani gelişmesinin daha iyi seviyelere ulaşabilmesi için sosyal, kültürel, ekonomik alanlarda fırsatların daha fazla herkes için ulaşılabilir olması, yaşanan eşitsizliklerin ortadan kaldırılması noktasında önemlidir.

Çalışmada, İnsani Gelişme Endeksi kapsamında Türkiye'nin de içinde bulunduğu seçilmiş bazı ülkelerin sıralamalarına ve endeks puanlarına yer verilmiştir. Sıralamada Norveç (1), İsviçre (2), İrlanda (3) ve Almanya'nın (4) çok yüksek insani gelişme göstererek ilk dört sırada yer aldıkları görülmektedir. Hollanda (10), Kanada (13) ve ABD (15) de çok yüksek insani gelişme gösteren ülkeler arasında yer almaktadırlar. Elde edilen verilere göre Çin (85) ve Tunus (91) yüksek insani gelişme gösteren ülkeler grubunda yer almışlardır. Kırgızistan (122), Hindistan (129) ve Pakistan (152) orta düzeyde gelişme gösterirken Nijerya (158), Yemen (177) ve Mali (184) düşük insani gelişme göstermişlerdir. Ülkelerin TCEE, CDGE ve TCEE değerleri incelendiğinde, insani gelişme düzeyleriyle ilişkili olarak alt endeks puanlarındaki farklılıklar ortadadır. Bu değerler, ülkelerin insani gelişme düzeyleri arasındaki farkları gözler önüne sermektedir. Ülkelerin, bazen coğrafi konumları bazen sahip oldukları politikalar bazen de dünyadaki güç dengesizlikleri eşitsiz durumda bulunan toplumları daha da eşitsiz bir duruma çekmektedir. 2019 İGE Raporuna göre, 21. yüzyılın iki önemli meselesi teknolojideki ilerlemeler ve iklim değişikliğidir. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere göre iklim krizine ve doğal afetlere karşı daha savunmasız durumda olması ve gelişme seviyesi düşük olan ülkelerin hedeflerini gerçekleştirmek için gelişen bilgi ve teknoloji imkânlarından yeterince faydalanamamaları mevcutta olan durumu daha da kötüleştirmektedir.

Bu kötü gidişata rağmen, adalet ve verimliliği artırma yolunda politika ve hizmetler geliştirilerek süreç tersine çevrilebilir. Çocukluk sürecinden başlayarak, sağlık, eğitim gibi alanlardan eşit faydalanmayı sağlayan piyasa öncesi politikalar ve varlık vergileri, sosyal koruma gibi piyasa sonrası politikalar uygulanarak eşitsizliklerin azaltılmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca insanlığa fayda sağlamak ve yapabilirliğimizi artırmak için yerel düzeyde mikro politikalara yer verilebilir. İnsani Gelişme Raporu'nda da değinildiği gibi, eşitsizliklerle başa çıkmak kolay değildir. Ancak değişim çoğunlukla mümkündür. Eşitsizliğin azaltılması toplumsal bir tercihtir. Gelişmeyi niteliksel olarak belirlemek ve hedeflemek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akçiçek, A. (2015). *2014 İnsani gelişme endeksi ve Türkiye'nin insani gelişme performansı*. Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü. 1 Haziran 2019 tarihinde <https://www.sde.org.tr/tum-yayinlar> adresinden erişildi.

Arı, A. (2018). Beşeri sermayenin kalkınma üzerine etkisi. *International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences*, 1(1), 28-34. 1 Haziran 2019 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/451260> adresinden erişildi.

Aydınlıgil, S. (2009). İnsani kalkınma yaklaşımı: İyi yönetim ve sosyal politika için önermeler. 4. *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*. Ankara.

Coşkun, S., Özgenç, N., & Güneş, S. (2015, Ocak- Haziran). Sosyal performansın ölçümünde yeni yöntem: sosyal gelişme endeksi ve Türkiye'nin görünümü. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, (34), 121-153.

Çağlar, A. (2018). *İnsani kalkınma ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik.

- Demir, S. (2006). *Birleşmiş Milletler kalkınma programı insani gelişme endeksi ve Türkiye açısından değerlendirme*. Ankara. 13 Aralık 2019 tarihinde <http://file.setav.org/Files/Pdf/bm-kalkinma-programi---turkiye-degerlendirmesi.pdf> adresinden erişildi.
- Gürses, D. (2009, Haziran). 'İnsani gelişme' ve Türkiye. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 339-350. 1 Haziran 2019 tarihinde <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c12s21/makale/c12s21m21.pdf> adresinden erişildi.
- İNGEV. (2016). *İnsani gelişme nedir?* 12 Kasım 2019 tarihinde İnsani Gelişme Vakfı: <http://ingev.org/hakkimizda/insani-gelisme-nedir/> adresinden erişildi.
- İNGEV. (2018, 01 10). *Esas olan insani gelişme*. 12 Kasım 2019 tarihinde İnsani Gelişme Vakfı: <http://ingev.org/ingev-blog/esas-olan-insani-gelisme/> adresinden erişildi.
- İNGEV. (2018). *İnsani gelişme endeksi- ilçeler (İGE-2017) Tüketiciden insana geçiş*. İstanbul: İnsani Gelişme Vakfı. 1 Haziran 2019 tarihinde http://ingev.org/raporlar/IGE_RAPOR_2017.pdf adresinden erişildi.
- Mıhçı, H., & Mıhçı, S. (2003). Türkiye'nin yakın dönemdeki insani gelişme eğilimleri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 21-47. 1 Haziran 2019 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/310443> adresinden erişildi.
- Şahin, G., & Gökdemir, L. (2016). İnsani gelişme endeksi bileşenlerinin Türkiye ölçeğinde Ardl sınır testi ile sınanması. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(1), 1-24. 1 Haziran 2019 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/2759> adresinden erişildi.
- Şanlısoy, S. (2019). İnsani gelişmişlik endeksinde Türk Cumhuriyetleri örneğinde eleştirel bir yaklaşım. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(62), 1581- 1591.
- Tıraş, H. H. (2019). Türkiye için insani gelişmişlik göstergeleri. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 14(1), 15-31. 1 Haziran 2019 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/745598> adresinden erişildi.
- Tıraş, H. H., & Ağır, H. (2018, Nisan). İnsani gelişmişlik göstergeleri açısından İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkelerinin değerlendirilmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(35), 20-40.
- Uçan, O., & Koçak, E. (2018). İnsani gelişme endeksi ile büyüme ilişkisi: pedroni eşbütünleşme örneği. *Journal of Politics, Economy and Management*, 1(2), 56-61.
- UNDP. (2016). *2016 İnsani gelişme raporu: herkes için insani gelişme*. Ankara: UNDP. 1 Haziran 2019 tarihinde <https://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/hdr2016/HDR%202016%20Overview%20TR.pdf> adresinden erişildi.
- UNDP. (2019a). *2019 İnsani gelişme raporu: 21. yüzyılda insani gelişmedeki eşitsizlikler*. Ankara: UNDP. 12 Kasım 2019 tarihinde <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home.html> adresinden erişildi.
- UNDP. (2019b). *2019 İnsani gelişme raporu'ndaki ülkelerle ilgili açıklama notu: Türkiye*. Ankara: UNDP. 12 Kasım 2019 tarihinde https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/hdr2019.html adresinden erişildi.
- Ünal, Ç. (2013). Avrupa Birliğine üyelik sürecinde Türkiye'nin seçilmiş endeks göstergeleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 271-289. 1 Haziran 2019 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/32426> adresinden erişildi.
- Yıldırım, F., & Eker, H. (2018). Türkiye'de insani gelişmenin göstergesi olarak toplumsal cinsiyet eşitliği: "toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58), 508-517.
- Yıldırım, M., & Arpacıoğlu Özdemir, Ö. (2019). İnsani gelişme endeksleri ve ülke karşılaştırmaları. *Social Sciences Studies Journal*, 5(31), 1377-1390.